

BÜYÜK ORTA DOĞU JEOPOLİTİĞİNDE İRAN-ABD İLİŞKİLERİ

Yaşar SEMİZ*
Biol AKGÜN**

Özet

Bu çalışmada 1979 Devrimi sonrası İran-ABD ilişkileri, Büyük Orta Doğu'nun Jeopolitik ve Jeokültürel önemi dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde İran-Irak savaşı (1980-88) ve bu savaşa ABD'nin yaklaşımı; ikinci bölümde savaş sonrası İran'ın dış politikası: 1) Hazar Orta Asya; 2) Körfez ve Orta Doğu; 3) ABD İsrail siyaseti, alt başlıkları ile incelenmiş ve bu politikanın bölgedeki ABD çıkarları ile çatışan yönleri tartışılmıştır. Üçüncü bölümde ise, İran'ın bölgedeki çıkarlarını korumak için nükleer enerji üretimine yönelmesi karşısında ABD'nin İsrail'i de düşünerek takınacağı tavır ve olası bir İran-ABD-İsrail çatışması üzerinde durulmuştur. Sonuç kısmında ise, İran'ın nükleer silah edinme çabaları ile Cumhurbaşkanlığına Mahmut Ahmedinecat'ın seçilmesinin İran-ABD ilişkileri ile bölgenin güvenliğine yönelik etkileri değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: İran-ABD ilişkileri, Büyük Orta Doğu, Orta Doğu, İran-Irak savaşı

Abstract

This study aims to examine Iran-US relations in the Greater Middle East in the aftermath of the Iranian revolution in 1979 within the changing geopolitical and geo-cultural context of the region. Firstly, changing power balance of the region is addressed in the context of Iran-Iraq war between 1980 and 1988. Secondly, Iranian foreign policy in the greater Middle East region in the post-revolutionary era is overviewed under three subtitles: 1) Toward Caspian-Central Asia region; 2) Toward the Gulf and Middle East; 3) Toward the US and Israel. Thirdly, Iranian nuclear energy policy and its implications for the US' regional interests and the possibility of a military conflict between Iran and US-Israel axis are assessed. Finally, the likely political implications of the election of an allegedly conservative political leader Mahmut Ahmedinecat as the president of Iran in a time of rising political tension is examined.

Keywords: Iran-US relations, Greater Middle East, Middle East, Iran-Iraq war

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü

** Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Giriş

Şubat 1979’da Humeyni önderliğinde gerçekleştirilen İslam Devrimi ile birlikte İran tarihinde yeni bir sayfa açıldı. Kritik bir bölgedeki jeopolitik konumu, tarihi ve kültürel mirası, dünya ekonomisi açısından son derece önemli yeraltı ve yerüstü kaynakları ve insan potansiyeli ile devrim öncesi İran; Irak, Mısır, Suriye ve Libya’nın Sovyet yanlısı politikalar izlediği bir ortamda ABD’nin Ortadoğu’daki en önemli müttefiklerinin başında geliyordu. Devrimle birlikte ABD ittifakından tamamen kopan İran, son çeyrek asırda dünya politikasında Amerikan-karşıtı kampın değişmez üyelerinden biri haline geldi. Amerikan yanlısı Şah Rıza Pehlevi’nin ülkeyi terk etmesi ve 1 Şubat 1979’da devrim lideri Humeyni’nin İran’a dönüşü ile birlikte, Orta Doğuda bütün dengeleri köklü biçimde değiştiren yeni bir süreç başladı. İran’ın ABD kontrolünden çıkması, Orta Asya ve Hindistan’dan Cezayir’e kadar uzanan geniş bir coğrafyayı da derinden etkiledi. ABD Büyük Orta Doğuda yeniden dengeleri sağlamak ümidi ile öncelikle Mısır’a yöneldi. Kasım 1977’de başlayan ancak sonuç alınamayan Mısır-İsrail görüşmeleri yeniden başlatıldı. İki ülke heyetleri acilen ABD’ye çağrıldı ve Başkan Carter’in arabuluculuğu ile İsrail’in Sina’dan çekilmesi karşılığında Mısır-İsrail barış antlaşması 20 Şubat 1979’da Camp David’de imzalandı. Böylece Mısır hem Orta Doğuda diğer Müslüman devletlerden ayrıldı; hem de İsrail ile uzlaşan ilk Müslüman Arap devleti olarak bölgede ABD’nin de en önemli müttefiklerinden biri oldu.

Bu dönemde ABD, Irak’ı da yakından izliyordu. 1979’da Ebu Nidal’ın Bağdat’ta üstlenmesini gerekçe göstererek Irak’ı terörü destekleyen ülkeler listesine almıştı. Fakat Humeyni’nin ortaya çıkışı ve özellikle ABD ve İsrail’e karşı ileri sürdüğü radikal görüşler, ABD’yi Irak’la ilgili planlarını bir süre ertelemek zorunda bıraktı. 1980’de başlayan İran-İrak savaşında ise Amerika ve Arap ülkelerinin çoğu, bölgede İran’ın yükselen askeri ve siyasi gücünü zayıflatmak için açıkça Irak’ı destekledi. Paradoksal biçimde Amerika’nın Irak’ı desteklemesi zamanla Saddam Hüseyin rejimini Amerikan karşıtı ve çevresine saldıran “başı bozuk bir devlet” (*rogue state*) haline dönüştürürken; savaş sayesinde İran devrimini gerçekleştiren siyasi elitlere muhalefeti tamamen tasfiye ederek ülke içindeki güçlerini pekiştirme ve rejimin siyasal meşruluk temelini sağlamlaştırma fırsatı sağladı. (Arı, 2004)

Bu çalışmada öncelikle İslam devrimi sonrası dönemde İran-ABD ilişkileri ve bunun bölgesel düzeyde etkileri incelenecektir. Ardından ise, bugün Bush yönetimince teröre destek vermek ve saldırı amaçlı kitle imha silahları üretmekle suçlanan ve açıkça savaşa tehdit edilen İran'a karşı bir ABD saldırısının gerçek bir olasılık olup olmadığı tartışılacaktır. Son İran seçimlerini reformcuların kazanması beklenirken, daha muhafazakâr bir liderin devlet başkanı olmasının İran-ABD ilişkilerine ve Türkiye'nin de bir parçası olduğu Büyük Orta Doğu bölgesinin geleceğine yönelik muhtemel etkilerine de değinilecektir.

1. İran – Irak Savaşı

Orta Doğu da 1980'li yıllara damgasını vuran en önemli gelişme şüphesiz İran-Irak savaşı olmuştur. İran'ın içeride devrim muhaliflerini ortadan kaldırmaya ve İslami devrimi ihraç etmeye yöneldiği dönemde, Irak lideri Saddam Hüseyin petrol ihracatı için önemli bir yol olan Şattü'l-Arap suyolunu kontrol altına almak ümidiyle harekete geçti. ABD ise Saddam Hüseyin'in İran'a saldırmasına destek veren bir dış politika benimsedi. ABD'nin Irak'a destek vermesinde iki amaç güdüüyordu: Birincisi, bu savaşla İran'ı kaybetmenin ve devrimci öğrencilerce ABD'nin Tahran büyükelçiliği personelinin 444 gün süreyle rehin alınması olayının intikamını dolaylı olarak almış olacaktı. İkincisi ise İran'da yeni kurulan Şia yönetiminin zayıflatılması ve böylece İran'ın İslam Dünyasını birleştirme girişimleri bu savaş sayesinde başarısız kılınacaktı.

İran devrimi sonrasında Irak, İran topraklarında kutsal kent olarak Kum ve Meşhed'in bulunmasına rağmen, Şiiler için asıl kutsal yerlerin kendi ülkesindeki Necef ve Kərbela kentlerinin olduğunu ve İranlıların en az Mekke ve Medine kadar bu iki kente Hac yapmaya geldiklerinin farkındaydı. (Koloğlu, 2005: 67) Buna petrol bölgesindeki nüfusun önemli bir kısmının Şii, Kürt ve Türkmenlerden oluştuğunu ve bu nüfusun en küçük bir çekişmede İran'ın yanında yer alabileceği endişesi Irak'ın, devrimden sonra henüz toparlanma aşamasında olan İran'a karşı harekete geçme fikrini pekiştirdi. ABD'den de Irak'ın İran'a saldırmasına göz yumacağı işareti gelince Saddam Hüseyin, iki ülke arasındaki sınırı belirleyen 1975 tarihli Cezayir Antlaşması'nı televizyon kameraları önünde yırttı ve İran'a bütün hudutları boyunca savaş açıldığını ilan etti. Reagan Başkanlığındaki ABD yönetimi ise bu savaşta her iki tarafın da

olabildiği kadar zayıflayarak çıkmasını arzuluyordu. (Feridman, 1994: 34) Amerika, savaşı İran'ın kaybetmesini istediği için Irak'a savaş süresince askerî yardımın yanı sıra beş milyar dolara varan gıda desteği de sağladı. Bu harcamaların önemli bir bölümü başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere, bölgedeki diğer petrol zengini Arap ülkelerince karşılanıyordu. O kadar ki, Irak kısa sürede ABD'nin dokuzuncu büyük müşterisi olmuştu. Bununla birlikte, ABD yönetimi aynı zamanda el altından İran'a da silah satmaktan geri durmamıştır. (Orkun, 2002: 139)

Bu süreçte ABD bir ara İran'la savaşın eşiğine kadar da geldi. ABD'nin Irak'a bilgi desteği veren Umman Körfezindeki donanması 1988 Temmuz ayı başında İran savaş gemileri ile karşılıklı ateşli çatışmaya girdi. Bu arada ABD destroyeri Viscennes, içinde 290 yolcu bulunan bir İran Airbus uçağını düşürdü. Olay ABD tarafından bir kaza olarak değerlendirildiyse de, İran tarafından ABD'nin İran'la doğrudan savaşa girme ve İran'daki rejimi devirme girişimi olarak yorumlandı. (Yergin, 1999: 873) Ancak İran bu haklı davranışında bile dünya kamuoyu nezdinde yeterli desteği bulamadığı için olayın daha fazla üzerine gidemedi.

Savaş her iki ülkede de çok sayıda insan kaybının yanında ciddi ekonomik çöküntüye de neden oldu. Bunun sonucunda Irak'ta Kürtlerle Şiiiler Saddam'a karşı ayaklandı. Buna karşılık İran, savaş sırasında yaşananlardan aldığı milli güçle devrim muhalifi tepkilerden arındı, sistemin sağlam temeller üzerinde yükselmesine ve halkın ABD ve İsrail'e karşı Humeyni devrimi etrafında bütünleşmesini sağladı. Kendilerini savaşa sürüklediklerine inandıkları İsrail'e karşı İslami dayanışma adı altında Hizbullah, İslami Cihad ve Filistinlilere destek verirken, ABD'ye karşı denge sağlamak için de Rusya ile yakınlaşma politikası izledi.

1988'de İran-Irak savaşının sona ermesi ve bir yıl sonra devrimin lideri Humeyni'nin ölümünün ardından İran'ın dış politikasında bazı önemli değişiklikler yaşandı.

2. Savaş Sonrası İran Dış Politikası

Haziran 1989'da Humeyni'nin ölümünden sonra, İran iç politikada yeni dengeleri kısa sürede oluşturmayı başardı. Genel olarak politika değişikliği içeride fakihler öncülüğünde halka daha fazla özgürlük

sağlanması, dışarıda ise barışın geliştirilmesi yolunda oldu. Bu süreçte İran, ABD kaynaklı “medeniyetler çatışması” fikrini reddetti. Buna karşılık medeniyetler arası diyalog ve işbirliğini savundu. Başka bir deyişle İran, Humeyni sonrasında devrimin temel siyasi değerlerinden taviz vermeden içeride kendi ölçülerinde özgürlüklerin kapsamını genişletmeye çalışırken (Abrahamian, 2002: 129), dış dünya ile de ekonomik ve siyasi bağlarını geliştirme gayretine girdi. Başka bir deyişle İran, devrim ihraç etme politikasını resmen terk etmese de, uygulamada ideolojiden çok kendi ulusal çıkarlarını temel eksen olarak alan, oldukça pragmatik bir dış politika izlemeye başladı. Bu amaçla dış siyasetini şu temel esaslar üzerine yeniden kurdu: Bunlar Hazar-Orta Asya siyaseti, Körfez siyaseti, Orta Doğu siyaseti, ABD-İsrail düşmanlığı ve devrim ihracı siyasetidir. İran’ın izlediği bu dış siyaset, bölgeyi siyasi hegemonyasına alarak petrol gibi stratejik kaynakları kendi kontrolünde tutmak isteyen ABD dış politikaları ile sürekli bir çatışma içindeydi. Bu yüzden ABD, Humeyni sonrasında İran’la zaman zaman karşılıklı menfaat esasına dayalı işbirliği yollarını da aramıştır. Fakat bunu başaramayınca bu kez ekonomik ambargo ve askerî tehditlerle Büyük Orta Doğu Projesi içinde İran’ı ve onunla işbirliğine girebilecek ülkeleri yönlendirmeye çalıştı. Aşağıda İran’ın ABD menfaatleri ile doğrudan çatışan dış siyaseti ile bu çıkar çatışmasının temellerini oluşturan nedenler ana hatları ile değerlendirilecektir.

2.1. Hazar-Orta Asya Siyaseti

İran ile ABD arasındaki önemli çatışmalardan biri iki ülkenin Hazar ve Orta Asya siyasetinde yaşandı. Hazar ve çevresinde yer alan ve İran’ın etkin rol oynamak istediği Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan doğal gaz ve petrol gibi stratejik kaynaklar açısından zengin bir bölgedir. ABD enerji bakanlığı verilerine göre bölgede 210 milyar varilden çok petrol rezervi bulunmaktadır. (Üşümezsoy, Şen ve 2003: 134) Bu kaynak dünyanın en büyük enerji tüketicisi olan ABD tarafından yakından izlenmekte ve kaynağın dünya pazarlarına kazandırılmasına çalışılmaktadır. Bunun için ABD Avrasya enerji koridoru oluşturularak enerji kaynağını Akdeniz’e indirmeyi planlamaktadır. (Aliriza ve Çiftçi, 2002: 5) Bu güzergâhta İran önemli bir konuma sahiptir. Bu nedenden dolayı ABD’nin Afganistan ve Irak’tan sonra sıranın İran’a geleceğine

ilişkin açıklamalarından dolayı İran bölgede ve dünyada açıkça ABD karşıtı bir tepki politikası izlemektedir. (Erol, 2005:75-76)

İran'ı endişeye sevk eden, ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesinin gerekçeleri ise kısaca şu şekilde özetlenebilir: (Bal, 2003: 38-41)

1. Afganistan üzerinde terör bahanesiyle kurulacak bir denetim aynı zamanda nükleer güce sahip olan Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve nükleer güce sahip olma arayışında olan İran üzerinde bir tehdit anlamına gelecektir. Irak'a müdahale ise Orta Doğuda terörü önlemenin yanı sıra Arap yarımadasındaki enerji kaynaklarının denetimini kolaylaştıracak ve İsrail'e yönelik olası tehditleri önlemeye katkı sağlayacaktır. (Akgün, 2003)

2. İran, Rusya ve Çin'in yakınlaşması ve ileride Hindistan'ın da bu işbirliğine katılabileceği endişesi. İran ve Çin nükleer silahlar konusunda işbirliği yapmaktadır. İran Rusya ile de ilişkilerini geliştirmektedir. Örneğin 12 Mart 2001 de Rusya'yı ziyaret eden İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Rusya'dan 7 milyar dolar tutarında silah alımı antlaşası yapmıştır. Rusya ve Çin ise Shanghai İşbirliği Örgütü (ŞİÖ) şemsiyesi altında ilişkilerini sürdürmekte ve diğer orta Asya Cumhuriyetlerini de bu çatı altında toplamaya çalışmaktadırlar. ŞİÖ'nün Temmuz 2005'teki Astana zirvesinde İran, Pakistan ve Hindistan'ın bu örgüte gözlemci olarak kabul edilmesi ve ABD'ye açıkça bölgeden çekilmesi çağrısında bulunulması ABD'nin küresel hegemonyasına karşı ilk ciddi çıkış olarak değerlendirilmektedir. (www.pinr.com, 12.07.2005)¹ ABD ise bölgedeki menfaatlerini korumak, Çin-Rusya ve İran yakınlaşmasını dengelemek, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını korumak için Türkiye gibi yakın müttefikleri ile işbirliğini geliştirmeye çalışmaktadır.

3. Afganistan, İslam-Hint-Çin ve Ortodoks, Irak ise İslam, Hıristiyan ve Musevi kültürüne sahip ülkelerle çevrilidir. Dolayısıyla Amerika bu yolla her iki bölgedeki jeokültürel dinamikleri istediği zaman harekete geçirme imkânına kavuşmak istemektedir.

4. ABD, Orta Doğu'ya özellikle de Suudi petrollerine olan bağımlılığını azaltmayı ve denetimindeki enerji kaynaklarını artırmayı düşünmektedir.

İran'ı, Afganistan ve Irak işgali kadar rahatsız eden bir diğer önemli gelişme ise 2004 yılında ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld'in Bakû (Azerbaycan) ziyareti olmuştur. Rumsfeld'in askerî işbirliğini konuştuğu bu ziyaretinden kısa bir süre önce bir açıklama yapan NATO Başkomutanı General James Jenes de, ABD'nin "Hazar Havzası Koruma Programı" (*Caspian Guard Program*) kapsamında üsler kurmak istediğini açıklamıştır. (İdiz, 2005) Bakû'nün ilke olarak kabul ettiği bu program hem Rusya'nın hem de İran'ın güvenlik çıkarlarını tehdit edeceği açıktır. Bu nedenle de Moskova ve Tahran bu gelişmeye şiddetle karşı çıkmıştır. Oluşan tehdidin farkında olan Rusya ise bu gelişme karşısında Hazar havzası için kendi "Acil Müdahale Gücü"nü kuracağını duyurmuş ve tüm bölge ülkelerini bu güce katılmaya davet etmiştir. Ancak bu çağrıya katılan tek ülke İran olmuştur. Ermenistan ise, bu güce katılabileceğini beyan etmekle yetinmiştir. Burada İran'ı asıl rahatsız eden şey ise, ABD'nin İran'ın kuzeyinde yaşayan İran Azerilerini kışkırtarak bölgede ayrılıkçı bir siyasi hareket başlatabileceği endişesidir. Aslında İran bu endişeyi Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren taşımaktadır. (İsmailov, 1992:78; Allahverdiyev, Göyçaylı, 1996:46) Çünkü en az ABD ve Rusya kadar, İran da bölgede büyük emeller beslemektedir.

İran'ın bölgedeki görünen hedefi açık denizlere bağlantısı olmayan fakat varlıklarını sürdürmek için acil paraya ihtiyaç duyan Orta Asya Cumhuriyetlerinin doğal gaz ve petrolerini güvenli bir şekilde dünya pazarlarına ulaştırılmasında köprü olmaktır. Üstü kapalı yürüttüğü amacı ise daha çok Türk Cumhuriyetlerini kapsayan coğrafyada politik, ekonomik ve kültürel anlamda Türkiye'yi ve Türkiye üzerinden Orta Asya'da etkin olmaya çalışan ABD'yi ve inanç temeline dayalı olarak bölgeyi kontrol etmeye çalışan ABD destekli bazı Arap devletlerini bölgeden uzak tutmaya çalışmaktır. Bunu tek başına başaramayacağını düşünen İran, Washington, Ankara, Tiflis, Bakû eksenine karşı; Moskova, Tahran, Erivan stratejik işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. Ancak ABD her fırsatta buna müdahale ederek petrol ve doğal gaz boru hatlarının İran üzerinden geçmesini engellemeye çalışmıştır. (Ütük, 2002:14) Bu eksenindeki ilk ciddi karşılaşma ise Azeri Petrollerinin pazarlanmasında yaşanmış, bu mücadeleden ise Washington, Ankara, Bakû, Tiflis eksenini kazançlı çıkarmıştır. (Pala, 2001-2001: 231-252) Azerbaycan'ın Hazar'dan çıkardığı petrolü Gürcistan ve Türkiye

üzerinden uluslar arası pazarlara ulaştırmak için attığı bu adım, Rusya'nın Hazar petroleri üzerindeki tekeline son vermiş, bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan İran için de ciddi bir uyarı olmuştur. Aslında bu ekonomi-politik plan da, ABD'nin bağımsızlıklarını yeni kazanmış Türk Cumhuriyetlerinin yeniden Rusya'nın yörüngesine girmekten korumak ve İran'la yakınlaşmalarını önlemek amacıyla devreye sokulmuş senaryodan ibarettir. (Allahverdiev ve Göyçalı, 1996: 89-98)

Ancak İran, Hazar politikasından vazgeçmeyerek Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin yeni politikalar geliştirdi.²

İran, Rusya ile birlikte Hazar'ın bir deniz statüsünde değil, bir göl olduğu gerekçesi ile uluslararası hukuka tabii olmadığını ileri sürerek, Hazar Denizi'ndeki zenginliklerin Hazar'a sahili bulunan beş devlet tarafından tek tek değil fakat ortak paylaşım prensibine göre kullanılmaları gerektiğini savunmuştur. (Çelik ve Kalaycı, 1999: 110) Buna karşılık ABD desteği ile hareket eden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ise BM Deniz Hukuku Sözleşmesinin 9. bölümündeki kapalı ve yarı kapalı denizlerle ilgili ilkeleri gerekçe göstererek sektörel paylaşım prensibinden yana tavır koydular. (Çelik ve Kalaycı, 1999: 111; Özcan, 2004: 62) Bu görüşü paylaşan üç devlet, 15 Mayıs 2003'te Almaata'da ortak bir anlaşmaya da imza imzaldılar. (Yörük, 2003: 93-94)

2.2. Orta Asya-Körfez ve Orta Doğu Politikası

İran, yakın işbirliği yapmaya çalıştığı Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Kafkasya, Orta Asya ve Körfez Bölgesinde farklı yollarla kendi nüfuzunu arttırmaya gayret etti. Bu politikanın merkezinde İran'ın güvenliği kadar, İran'ı bölge ekonomisinin cazibe merkezi haline getirme gayreti de vardır. Bu politikasının ardında ise İran'ın büyük şeytan olarak gördüğü ABD'nin Körfez Bölgesinde güç bulundurmaya başlaması ve bu askeri güçle Kafkaslara ve Orta Asya'ya müdahale edeceği endişesi yatmaktadır.

Bu itibarla İran, 1989 sonrasında bağımsızlığını elde etmiş olan Cumhuriyetlere karşı bir taraftan dil, din ve “devrimci kültür ihracı” yolu ile dolaylı egemenlik kurmaya çalışırken, diğer taraftan açık denizlere çıkışı olmayan bu ülkelerin doğal gaz ve petrol zenginliklerinin dünya pazarlarına ulaştırılmasında köprü ülke olma politikası izlemiştir. Bu amaçla Aralık 1991'de Rusya ile anlaşarak İran ile Orta Asya arasında bir

demir yolu hattı kurulmasını kararlaştırdı. Bölgeye yönelik olarak radyo ve televizyon yayınlarına başladı. Kültürel işbirliğini geliştirdi. Başta Tacikistan ve Afganistan olmak üzere yeni kurulan Cumhuriyetlere cami ve okul yapımında finansman desteği sağladı. Dini içerikli sinema filmleri ve VCD'lerle kültürel etkisini pekiştirme yoluna gitti. (Dorsay, 2005) El altından İslamcı hareketlere destek verdi. 1984'te Türkiye, İran ve Pakistan arasında yapılan "Ekonomik İşbirliği Anlaşmasına" Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra 1992'de Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın katılmasına destek verdi. (Koloğlu, 2005: 67) Çünkü İslamiyet'in Orta Asya'da Şiilik prensipleri üzerinde yeniden canlandırılması, İran'ın bugünkü yöneticilerinin bölgeye bakış açılarının organik bir penceresini oluşturmaktadır. (Brzezinski, 1988: 125)

İran Orta Doğuda asıl tepkiyi önemli ölçüde ABD'nin politikaları doğrultusunda hareket eden Arap dünyasından aldı. Çünkü İran, Körfez ülkelerinde çoğunluğu Şii olan halkı -İran ve Arap Şiiler arasında bulunduğu var sayılan rekabete rağmen- örgütlemeye ve siyasi bir güç olarak ortaya çıkmalarını sağladı. Hizbullah ve İslami Cihat gibi örgütlerle Lübnan, Filistin ve Irak'ta etkin faaliyetler yürüttü. ABD ve İsrail tehditlerine karşı Suriye ile güvenlik ve işbirliğini geliştirdi. (Çongar, 2005) Karşılıklı menfaat ve işbirliği çerçevesinde bazı Avrupa ülkelerinden askerî, bilimsel ve diplomatik alanda destek almayı başardı. Bu sayede Avrupa devletlerinin çoğu ABD'ye rağmen İran'la ilişkilerini geliştirmeyi sürdürdü. AB ile Tahran arasında büyükelçi değişimleri başladı. Daha önce yalnızca kıyı petrol sahasında yabancılara yatırım izni veren İran, Güney Pars sahasındaki doğal gaz rezervlerinin ekonomiye kazandırılması için de batılı devletlerle bir dizi antlaşma imzaladı. (Öğütçü, 1999: 352-353) Bu gelişmelerden sonra Türkiye ve AB'nin İran politikası hem birbiriyle uyumlu hem de birbirini tamamlayıcı hale geldi. İran'dan Türkiye'ye uzanan Tebriz-Erzurum doğalgaz boru hattının yakın bir zamanda genişletilerek Yunanistan'a ve oradan da AB'nin diğer devletlerine ulaştırılması konuşulmaktadır. İran'ın kendi doğal gaz şebekesi, Türkmenistan'a bağlı olduğundan; AB de Rusya'ya alternatif enerji kaynaklarını geliştirmek istediğinden dolayı bu gelişme Avrupa açısından da özellikle önemlidir. (Derviş vd. : 83-84)

Öte yandan İran'ın 1998'den itibaren Rusya ile Körfez'den Hazar Havzasına uzanan Coğrafyada yakın işbirliği yapma konusunda anlaşmış olduğu gerçeği de İran-ABD ilişkileri açısından göz ardı edilmemelidir. Aynı şekilde Ermenistan ile Azerbaycan arasında ciddi çatışmalara sebebiyet veren Dağlık Karabağ konusunda İran, ABD'ye yakın görünen Azerbaycan yerine Ermenistan'a daha yakın görünerek, Ermenistan'ı İran'ın doğal müttefiki haline getirmeye çalışmaktadır.³

2.3. ABD-İsrail Siyaseti

İran Devrimi yalnızca Şah'a karşı değil aynı zamanda onun en büyük destekçisi olan ABD'ye karşı da yapılmıştır. Devrimin ABD karşıtı kimliği, İslamcı temellere dayanmasından çok İran'da milli ekonomiyi kurmaya çalışan Başbakan Musaddık'a karşı 1953'te yapılan CIA destekli darbenin ve sonrasında ABD'nin İran meclisine karşı Şah'ın güçlendirilmesi için giriştiği gizli faaliyetlerin birikiminden doğan tecrübelerden kaynaklanıyordu. (Kurt, 2004: 66) Bu itibarla devrimden sonra İran'da ABD'ye karşı giderek artan bir tepki oluştu. Tepki 4 Kasım 1979'da bir grup İranlı gencin Tahran'daki ABD Elçiliğini işgal etmesiyle tırmandı. Rehine olayını gerçekleştirenlerin asıl hedefi Muhammed Pehlevi ve onunla dostluk kurmuş olan Amerikalılardı. Bunun nedeni ise Amerikan desteği ile Pehlevi'nin yeniden İran da iktidarı ele geçirebileceği endişesiydi. (Yergin, 1999: 802-803) ABD'nin kaygısı ise rehine kurtarılmasının yanı sıra İran'da ABD'ye karşı oluşan tepkinin Arap Dünyasına da yayılacağı ve buradaki menfaatlerinin zarar göreceği endişesinden kaynaklanıyordu. (Yergin, 1999: 804) Nitekim 1979 İran İslam devrimi, başta Malezya, Afganistan ve Cezayir'de olmak üzere İslam dünyasında pek çok yeni devrimci umutların doğmasına neden oldu. İslami bir devlet ve yönetim arzu eden İslami gruplar diğer Müslüman ülkelerde ya muhalefette devletin takibinde ya da gizli örgütlenme halinde iken yalnız İran'da halk desteğiyle iktidara gelmişti. (Arslan, 2004: 18) Bu gelişme aşırı İslami akımlar için daha önce bir ütopya olarak algılanan İslam Devrimi'nin artık ulaşılması mümkün bir hedef olarak algılanmasına neden oldu.

Olayların bu şekilde gelişmesinde ABD'nin de rolü vardır. Örneğin ABD İran Şahı'nı, İran Körfezi'nin anti-komünist polisi olarak gördüğü için desteklemiştir. Ancak, Şah'ın halkın önemli kesimlerinin dini, sosyal ve siyasî talep ve beklentilerini karşılamadaki başarısızlığına ise sessiz

kalmıştır. Aynı şeyler Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Mısır gibi ülkelerde de yaşanmıştır. Halkın hayat şartları çok kötü olan bu ülkelerde de ABD, ülkelerin despot yöneticileri ile açıkça işbirliği yapmaktaydı. Bu nedenle 11 Eylül sonrasında, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesi için attığı her adım, normal olarak bu ülkelerin otoriter yöneticilerine yönelmesi gereken tepkilerin kendi üstüne yönelmesine neden olmaktadır. ABD'nin bölgeye Türk tipi (ılımlı İslamcı!-Bal, 2003:42) demokrasiyi getirme girişimi ise başlangıçta kısmen olumlu karşılanırken, Amerikan yönetiminin yaptığı ciddi politik hatalardan dolayı (Kuran'a hakaret, El-Cezire TV'yi susturma girişimi, Ebu Garip işkenceleri vb) bir süre sonra bölge halkının Amerikan karşıtlığını artıran temel neden haline dönüşmüştür.

İran'ın ABD'ye duyduğu tepki ABD'nin Büyük Orta Doğu Politikası çerçevesinde Afganistan ve Irak'ı işgal etmesinden sonra daha da artmıştır. Çünkü ABD'nin bu girişimini, İran yönetimi ABD tarafından İran'ın çevrelenmesi ve Orta Asya devletleri ile irtibatının kesilmesi ve tecrit edilmesi gayreti olarak algılanmıştır. (Shakoor, 1995: 17-18) Afganistan ve Irak'ın işgal edilmesinden sonra bölgede siyasî ve dinsel güce sahip olmasından dolayı saldırı sırasının kendisine geldiğini düşünmeye başlamıştır. Zaten ABD de İran'a yönelik askeri bir müdahale yapabileceğinin işaretlerini veriyordu. Nitekim ABD İran'ı yeniden kontrolü altına alabilmek için daha önce uygulamaya koyduğu silah ambargosunun yanı sıra, 1996'da İran'la işbirliği yapanlara karşı çeşitli müeyyideler uygulanmasını öngören bir yasa da çıkarılmıştı. Bu yasaya rağmen Türkiye gibi bazı ülkeler İran ile petrol ve doğal gaz antlaşmaları yapmaktan çekinmemişse de; bu yasa gereği olarak örneğin Japonya, İran'ın Azadegan bölgesindeki petrol rezervleri için yapmayı planladığı üç milyar dolarlık yatırım projesini iptal etmek zorunda kalmıştır. ABD, Rusya'yı da İran'da kurmayı düşündüğü sivil amaçlı bir nükleer reaktör projesinden vazgeçirmeye çalışmıştır. (Ünay, 2004: 71) Bunlarla yetinmeyen ABD, İran'ı Başkan Bush'un deyimi ile Irak ve K. Kore ile birlikte "şer ekseninin" üçüncü ayağı olarak tanımlamış ve askeri müdahale seçeneğini göz ardı etmediğini defalarca yinelemiştir.

ABD'nin İran'ı şer ekseninde göstermesinin sebepleri aşağıdaki gibi özetlenebilir.

A. Devrimle birlikte dünyanın en önemli petrol üreticilerinden biri olan İran, ABD'nin kontrolü dışına çıkmıştır. ABD, enerji politikasına aldığı bu yarayı telafi edemediği gibi Asya'nın denetimi için hayati derecede önem taşıyan İran'ın ABD'ye rakip olan ülkelerle işbirliği yapmasını da önleyememiştir.

B. İran'daki enerji kaynaklarının yanı sıra İran'ın jeopolitik olarak Hazar, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerindeki enerji kaynaklarının dünyanın pazarlarına taşınması noktasında önemli bir konumda bulunmaktadır ve ABD bu kaynakların kendi kullanımına kapatılabileceği endişesi taşımaktadır.

C. İran'ın kendi Şii halkı ile Arabistan, Kafkasya ve Asya'daki Şii gruplar arasında var olan fikir ayrılığı ve rekabete rağmen, İran bu topluluklar üzerinde çok önemli bir siyasi nüfuza sahiptir.

D. İran'ın, fiili olarak ABD'nin işgali altındaki Irak ve Afganistan arasında sıkışmış ve sıranın kendisine gelmesi endişesinden kurtulmanın bir yolu olarak nükleer silah üretimine yönelmesi ⁴ ve bunun tamamen savunma ve barışçıl amaçlı olduğunu açıklamasına (The Economist, 2005: 41-42) rağmen, zaman zaman da “dünyayı cehenneme çevirebileceğini” ifade etmekten de çekinmemesi. (Sabah, 2005) Bu doğrultuda İran Temmuz 2004'te uranyumu işleyerek nükleer materyale dönüştüren santifruj parçalarının üretimine ve bu santifrujlere enjekte edilerek zenginleştirilebilen uranyum hexaflorid gazıyla ilgili tesisler kurmaya başladığını açıklamıştır. İran'ın bu açıklaması, ABD kadar İsrail'i de yakından ilgilieniyordu. Bir taraftan Bush, İran'ın nükleer silah geliştirmesine asla tahammül edemeyeceklerini ve bunu engellemek için askerî seçenek de dâhil olmak üzere engellemenin bir yolunu bulacaklarını belirtirken, İsrail daha ileri giderek İran'ın nükleer santrallerini vurabileceklerini dünyaya duyurdu. (Milliyet, 2005; The Economist, 2005: 9) Bugün AB vasıtasıyla sürdürülen İran'ın nükleer enerji üretimi konusundaki görüşmelerde, ABD ile İran arasındaki derin güvensizlikten dolayı henüz bir sonuca ulaşmamıştır. Dolayısıyla Amerikanın İran'a yönelik tehdidi de sürmektedir.

3. ABD İran'ı Vurabilir mi?

ABD 11 Eylül 2001 saldırılarını takip eden aylarda terör eyleminin destekçisi olarak görmeye başladığı İran'ı hedef alan çalışmalarına hız

vermiştir. İlk hedef, askerî bir saldırıya gerek kalmadan halkın desteği ile İran'da bir rejim değişikliğine gitmekti. Bu amaçla Michael Ledeen'in inisiyatifiyle 2002 de CDI (*Coalition for Democracy in Iran*-İran'da Demokrasi İçin Koalisyon) örgütü kurulmuştur. (Yıldızoğlu, 2004: 46) Bunun yanı sıra ABD ajanlarının İran'a sızması sağlanmıştır. (Hürriyet, 2005) Örgüt, ABD'nin Afganistan ve Irak işgalinden sonra etkinliğini giderek arttırmıştır. Bu örgütün de yardımı ile Amerikan özel operasyon birlikleri Afganistan üzerinden İran'a girerek İran'daki nükleer ve kimyasal üretim tesislerini belirlemeye çalışmıştır. (Bilbilik, 2005: 10) Bunun sonucunda zaman zaman İran sokaklarında halk Amerikan karşıtı gösteriler düzenledi. Ancak, ABD'nin Irak'ı işgal için ileri sürdüğü gerekçelerin asılsız çıkmasının yanı sıra Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki iktidar değişikliklerine öncülük ettiği haberleri yayıldıkça İran iç politikasında halk, zaman zaman karşı çıktığı muhafazakâr rejime daha fazla sahip çıkmaya başlamıştır. Bu gelişme İran'da yerel faaliyetlerin desteklenmesi ile bir iktidar değişikliğine gitmenin pek de mümkün olmadığını göstermiştir.⁵ Nitekim Haziran ayında İran'da yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde, seçim öncesi beklentilerin aksine muhafazakâr aday Ahmedinecat'ın seçilmiş olması da kısmen İran'a yönelik artan Amerikan baskısıyla açıklanmaktadır. (Aras, 2005: 58)

ABD'nin nükleer silahların yayılmasını engellemekle görevli Dışişleri Bakan Yardımcısı John Bolton'un "İran'ın nükleer silah kapasitesi elde etmesine izin vermemeye kararlıyız" (Cohen, 2004), sözleri ile İsrail'in, atom bombası peşindeki İran'ın nükleer tesislerini vurmak için planlarını tamamladığı, Başbakan Ariel Saron'un da ordusuna operasyon için izin verdiğini, Amerikalı yetkililerin bu görüşmede uluslararası çabalar sonuç vermezse İran'daki nükleer hedefleri vurmak için harekete geçecek olan İsrail'in yolunu kesemeyeceklerinin açıklanması (Çongar, 2005), ABD-İsrail ittifakının İran'a askerî müdahale projesini göz ardı etmediklerini göstermektedir.

Ancak Bush ve ekibi de gayet iyi bilmektedir ki; İran ABD'nin askerî müdahalede bulunduğu Afganistan'dan da, Irak'tan da askerî bakımdan daha güçlüdür. İran'da hâkim olan siyasî sistem ve onun dayanağı olan toplumsal yapı da Saddam'ın Irak'ı ya da Taliban'ın Afganistanı'yla mukayese edilmeyecek kadar güçlü bir siyasi meşruluk zeminine

dayanmaktadır. Kaldı ki ABD, Afganistan ve Irak'ta da tam olarak askerî ve siyasi kontrolü sağlayabilmiş değildir. Bu durum ABD'nin İran'a askerî müdahale seçeneğini ortadan kaldırmasa da, bu olasılığı ciddi biçimde zayıflatmaktadır.

İran'a askerî müdahaleyi zorlaştıran ikinci neden ise, İran'ın hem uluslararası güç merkezleri ile hem de yakın komşuları ile kurduğu ilişkidir. İran, bir taraftan Asya'da Çin, Rusya ve Japonya ile; diğer taraftan Avrupa Birliği ülkeleri ile çok önemli siyasî ve ticari ilişkilere sahiptir. (Derviş vd. 2004, : 83) Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu pek çok ülke, ABD'nin İran'a uygulamaya çalıştığı ambargoya rağmen İran ile siyasî ve ticari ilişkilerini sürdürmüş ve bu yolla ABD dışındaki bir güç üzerinden Asya'nın ekonomik zenginliklerinden faydalanmaya çalışmışlardır.

Bu durumda bölge ülkeleri ile de güç birliği içinde olan İran'a karşı, ABD'nin (Irak'a karşı bile toplamakta zorlandığı) uluslararası güç desteğini bulması mümkün görünmemektedir. Nitekim ABD'nin en yakın müttefiki İngiltere de İran'a yapılacak bir operasyona karşı olduğunu, bu konuda ABD'nin yanında yer almayacağını, diplomatik çözüm arayışını sürdüreceğini ve İran'la savaşmayacağını açıklamıştır. (Sunday Times, 2005)

ABD, İsrail ile birlikte yapacağı askerî bir müdahale ile İran'a büyük zarar verdirebilir. Ancak Irak'ta ya da Afganistan'da olduğu gibi kalıcı bir hâkimiyet kurması ise oldukça zor gözükmemektedir. Aksine böyle bir müdahale petrol ve doğalgaz fiyatlarında ciddi dalgalanmalara neden olacağı için, petrol ve doğal gaz bağımlı sanayileşmiş ülkelere ciddi tepki alacaktır. Bu itibarla İran'ın nükleer silah elde etme gayretlerini önlemenin en iyi yolu diplomasiden geçmektedir.

Sonuç

ABD'nin amacı İran üzerinden bölgeyi kontrol etmektir. Eğer İran'ı kontrol ederse Asya'yı da kontrol edebileceğine inanmaktadır. Bunu yapabilirse bir yandan İsrail'in güvenliğini, diğer yandan da ciddi bir ekonomik ve siyasî çıkar sağlayacaktır. Bundan dolayı ABD Büyük Orta Doğu projesi çerçevesinde İran'la mümkünse karşılıklı çıkara dayalı ilişkiler kurmak istemekte; değilse baskı ve tehdit yoluyla İran'ı kontrol etmeye çalışmaktadır. Bunun için, öncelikle 1979'dan beri İran'da var

olan rejimi yıkarak onun yerine kendisine daha yakın bir iktidarı işbaşına getirmeye çalışmaktadır. Fakat bu amacın gerçekleştirilmesi görünen bir gelecek için mümkün görünmemektedir. Bu nedenle ABD, İran'daki mevcut iktidarla asgari müştereklerde de olsa işbirliği yapma seçeneğini göz ardı etmeyecektir. Ancak bunu yaparken “süper güç” olmanın verdiği rahatlıkla yukarıdan bakan bir tutum sergilemekte ve İran da bunu kabul etmek istememektedir. Çünkü İran rejiminin meşruluk temellerinden biri İslam ise diğeri de Amerika ve İsrail karşıtlığıdır. Başka deyişle İran siyasal eliti için ABD karşıtlığı, İran devleti için varoluşsal bir siyasi tutumdur. İki devletin birbirlerine karşı yaklaşımlarında görülen bu aşırı duyarlılık, siyasetlerinde aşırı kapalılık politikasını da beraberinde getirmektedir. Başka bir deyişle, günümüz şartlarında ABD, İran ile iyi ilişki kursa da, rejimin yapısı itibarı ile İran yönetimini kendi stratejik çıkarları doğrultusunda yönlendirme şansı yok denecek kadar zayıftır. ABD'nin İran'a yönelik politikalarını etkileyen diğer önemli bir faktör ise, İran rejiminin meşruiyeti ile ilgilidir. ABD kendi istihbarat birimleri aracılığı ile elde ettiği bilgilere dayanarak, İran rejiminin halk içindeki güvenini ciddi şekilde kaybettiğine inanmaktadır. Bu ise ABD açısından mevcut İran yönetimi ile yakınlaşmak, ona meşruiyet sağlamak ve onun ömrünü uzatmak anlamına gelecektir. (Keskin, 2005a: 57-59) Son seçimleri muhafazakâr bir adayın kazanmış olması ise, halkın rejime yönelik tepkileri olmakla birlikte ABD işgalini daha ciddi bir tehdit olarak değerlendirdikleri ve Amerikan yönetiminin, İran rejiminin meşruluk temelini zayıfladığına yönelik değerlendirmesinin pek de doğru olmadığını göstermektedir.

Tehdit ve işgal olasılığı dışında ise, İran'ın bir İslam Cumhuriyeti olarak varlığını korumak isteyen muhafazakârlar dahi aslında ABD-İran gerginliğini daha fazla sürdürmenin anlamsız olduğuna inanmaktadırlar. (Eski Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin demeci için bkz. Vatan, 2005) Haksızlığa uğradıklarını var saydıkları hususların giderilmesi durumunda, ABD ile ilişkilerini geliştirilmesine sıcak bakmaktadırlar. En azından İran siyasal elitinin ABD ile topyekun bir savaşa girmektense, hesaplı bir gerginlik politikası izlemenin daha tercih edilen bir politika olduğu söylenebilir.

İranlıların, ABD tarafından haksızlığa uğratıldıklarını düşündükleri konuları ise üç başlık altında toplamak mümkündür:

1. Devrimden sonra ABD tarafından bloke edilen Şah dönemine ait sekiz milyar dolar civarındaki İran'a ait mal varlığının iadesi.

2. ABD'nin gayretleri ile İran'a karşı çıkarılan uluslararası yasaların ve yaptırımların ortadan kaldırılması.

3. ABD'nin, İran'ın iç işlerine müdahale ederek hegemonya kurma ve rejimi değiştirme girişimlerinden vazgeçmesi.

Bütün bunlar göstermektedir ki, her iki taraf da zaman zaman karşılıklı meydan okumalara varan açıklamalar yapsalar da barış ve işbirliği kapısını tümü ile kapatmış değillerdir. ABD'nin Irak'a müdahalesinden sonra petrol fiyatlarında görülen dalgalanmalar ve dünyanın müşterek menfaatleri de iki ülke arasında çatışmadan çok barışı gerektirmektedir.

Notlar

¹ Bkz. "Intelligence Briefing: Shanghai Cooperation Organizations", www.pinr.com (12.07.2005)

² Daha önce Hazar'ın hukukî statüsü 1921 ve 1935'te İran ve Sovyetler Birliği arasında düzenlenmiş ve Hazar iki ülke arasında on yıllık avlanma sahasına göre bölünmüştü. Ancak 2. Dünya savaşında Sovyetler, bölgenin tamamını sahiplenmek istedi. 1940 Nazi-Sovyet Paketi çerçevesinde Sovyet Dışişleri Bakanı Molotof, "İran Körfezi'nin genel uzantısında Batum ve Bakû'nün güneyindeki bölge Sovyetler Birliği'nin beklentilerinin merkezidir" dedi. (Yergin,Daniel,1999:487). Buna dayalı olarak 2. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İran, Sovyetler tarafından işgal edildi. Ancak ABD ve İngiltere'nin baskısı ile geri çekilmek zorunda kaldı. 1970'te yeniden gözden geçirilen Hazar'ın hukuki statüsü ile İran ,Hazar'ın % 22 sine sahip olmuştu.

³ İran-Ermenistan yakınlaşmasının bir göstergesi de İran'ın sözde Ermeni katliamının 75. yılı anma politikası çerçevesinde 1990 yılı Mart ayında Ermenilere hükümetin onayı ile Tahran'da büyük bir yürüyüşe izin vermesidir. Bu vesile ile İran hem Türkiye'ye hem de Azerbaycan'a politikalarını onaylamadığı mesajını verdi (Ütük,2002:15)

⁴ İran'ı nükleer silah üretimine yönelten iki temel sebep var. Bunlardan birincisi, "küçük şeytan" olarak gördüğü İsrail'in 200 civarında nükleer başlığa sahip olması ve NPT'yi (Nükleer Silahların Yaygınlaştırılmasını Önleme Antlaşması) imzalamamış olması; ikincisi ise ABD'nin nükleer silahlara sahip olduğu bilinen K. Kore'ye karşı çeşitli baskı ve tehditlere rağmen Askerî bir müdahale seçeneğinden söz etmemiş olmasıdır. Bkz, (Keskin, 2005a)

⁵ Aslında İran'da 1997 seçimlerinde reformcu diye tanımlanan Muhammed Hatemi'nin Cumhurbaşkanlığı seçimini kazanması başta ABD olmak üzere uluslar arası alanda sevinçle karşılanmıştı. Hatta bu Hatemi döneminde İran-ABD ilişkilerinin gelişeceği ve İran'da mollaların gücünün kırılacağı ümidini doğurdu. Fakat beklentiler kısa sürede boşa çıktı.

Kaynakça

“*Intelligence Briefing: Shanghai Cooperation Organizations*”, www.pnr.com

Abrahamian, Edward (2002); **Humeynizm, İslam Cumhuriyeti Üzerine Denemler**, Çev. Mehmet Toprak, İstanbul: Metis Yayınları

Akgün, Birol (2003); “*Amerikanın Yeni Dünya Vizyonu ya da Yaklaşan Küresel Anarşi*”, **Stratejik Analiz**, Sayı 37, ss. 81-85

Alırza, B., S. Çiftçi (2002); “*Energy Update Centre for Strategic and International Studies*”, www.ciss.org

Allahverdiev, Nizamettin, Sövgi Göyçalı (1996); **Azərbaycan Respublikasının İctisadi ve Sosial Coğrafiyası (Azərbaycan Cumhuriyyətinin İktisadi ve Sosial Coğrafiyası)**, Bakü, Azərbaycan Öğretmen Neşriyatı Yay.

Aras, Bülent (2005); “*Ahmedinecat Dönemi ve Türkiye*”, **Stratejik Analiz**, Cilt 6, Sayı 63, ss. 58-65

Arı, Tayyar (2004); **Irak, İran ve ABD**, İstanbul, Alfa

Arslan Esat (2004); “*ABD'nin Irak İşgali Sonrası Üretilen ve Dayatılan Yeni Stratejiler*”, **2023**, Sayı 35, s. 18

Bal, İdris (2003); “*Güç Mücadelesi ve ABD Türkiye Ortaklığı*”, **2023**, Sayı 28, ss. 38-41

Bilbilik, Erol (2005); “*Bush İran'a Saldıracak mı?*”, **Türkeli**, Sayı 110, s. 10

Brzezinski, Zbigniew (1988); **Büyük Satranç Tahtası**, Çev. Ertuğrul Dikbaş, Ergun Kocabıyık, İstanbul: Sabah Kitapları

Cohen, Roger (2004); “*Iran Sees Wide Cracks in USA-Europa*”, **International Herald Tribune**, 29 Eylül

Çelik, Kenan, Cemalettin Kalaycı (1999); “*Azeri Petrolünün Dünü Bugünü*”, **Avrasya Etütleri**, TİKA Yayınları, Sayı 16, s. 62

Çongar, Yasemin (2005); “*Şam, Tahran ve Dünya*”, **Milliyet**, 14 Mart

Derviş, Kemal, Daniel Gros, Mechael Emerson, Sinan Ülgen (); **Çağdaş Türkiye'nin Avrupa Dönüşümü**, Çev. Entra Dil Hizmetleri, İstanbul: Doğan Kitapları

Dorsay, Atilla (2005); “*İran'dan Gelen Dini Film Patlaması*”, **Sabah Aktüel Yaşam**, 06 Mart

Erol, Mehmet S. (2005); “*Küresel Güç Mücadelesinde Avrasya Jeopolitiği ve Avrasyacılık*”, **Stratejik Analiz**, Sayı 60, ss. 75-76

Feridman, Alan (1994); **Örümcek Ağı Bush, Thacher, Saddam Üçgeni**, İstanbul: Milliyet Yayınları

Hürriyet (2005); 28 Ocak

İdiz, Semih (2005); “*Hazar Havzasındaki Stratejik Manevralar*”, **Milliyet**, 08 Mayıs

İsmailov, Mahmut (1992); **Azerbaycan Tarihi (Tarixi)**, Bakü, Azerbaycan Devlet Neş. Poligrafi Birliği Yay.

Keskin, Arif (2005a); “*İran'ın Nükleer Çabaları: Hedefler, Tartışmalar, Sonuçlar*”, **Stratejik Analiz**, Cilt 5, Sayı 59

Keskin, Arif (2005b); “*ABD-İran Gerginliğinde Yeni Bir Dönem: ABD-AB Yakınlaşması*”, **Stratejik Analiz**, Cilt 5, Sayı 60, ss. 57-59

Koloğlu, Orhan (2005); “*Yüz Yıllık Kavga Sürüyor*”, **Popüler Tarih**, Sayı 57, s. 67

Kurt, Hasan Basri (2004); “*ABD İran Denklemi*”, **Anlayış**, Sayı 15, s.66

Milliyet (2005); 14 Mart

Orkun, İbrahim (2002); **Soğuk Savaşı Gözetlerken**, İstanbul: Türk Düşünce Hareketi Yayınları

Öğütçü, Mehmet (1999); **Geleceğimiz Asya'da mı?: Yaralı Asya, Çin ve Türkiye**, İstanbul: Milliyet Yayınları

Pala, Cem (2001-2002); “*Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesinin Hazar Bölgesi ve Türkiye Açısından Önemi*”, **Avrasya Dosyası: Kazakistan Özel Sayısı**, Cilt 7, ss. 231-252

Sabah (2005); “*Burayı Cehenneme Çeviririz*”, 11 Şubat

Shakoor, Abdul (1995); “*Orta Asya; Amerikanın Çıkar Algılaması ve Güvenlik Politikaları*”, **Avrasya Etütleri TİKA**, Cilt 2, Sayı 2, ss. 17-18

The Economist (2005); “*Now It Gets Sticky*”, 14-20 Mayıs, ss. 41-42

The Economist (2005); “*Return of the Axis of Evil*”, 14-20 Mayıs, s. 9

Ünay, Sadık (2004); “*İran’ın Nükleer Kapasitesi Mercek Altında*”, **Anlayış**, s. 71

Üşümezsoy, Şener, Şamil Şen (2003); **Petrol Düzeni ve Körfez Savaları**, İstanbul: İnkılap Yayınevi

Ütük, Kazım (2002); “*İran’ın Orta Asya Politikası*”, **2023**, Sayı 14, s. 14

Vatan (2005); 20 Mayıs

Yergin, Daniel (1999); **Petrol**, Çev. Kâmuran Tuncay, İstanbul: İş Bankası Yayınları

Yörük, Ali (2003); “*Küresel Hakimiyet Mücadelesinin Yeni Bir Alanı Olarak Hazar Havzası*”, **Türkiye ve Siyaset**, Sayı 14, ss. 93-94